
JUDAISMUS



V TEREZÍNSKÉM GHETTU

MARTA MALÁ

p3k

JUDAISMUS V TEREZÍNSKÉM GHETTU

MARTA MALÁ

NAKLADATELSTVÍ P3K

PRAHA 2019

Publikace vychází s podporou Nadace Židovské obce v Praze.
Za poskytnutí ilustrací k reprodukci děkujeme Památníku Terezín,
Židovskému muzeu v Praze a majitelům sbírek.

© Marta Malá, 2019

© Nakladatelství P3K, 2019

ISBN 978-80-7667-020-4 (pdf)

ISBN 978-80-7667-021-1 (epub)

ISBN 978-80-7667-022-8 (mobi)

OBSAH

| | |
|--|----|
| ÚVOD | 7 |
| Výchozí zdroje | 9 |
| GHETTO TEREZÍN | 13 |
| Správa a samospráva ghetta | 14 |
| Obyvatelé ghetta | 15 |
| NÁBOŽENSKÝ ŽIVOT V GHETTU | 18 |
| Judaismus | 18 |
| Synagogy a modlitebny | 22 |
| Terezínští rabíni a kantoři | 25 |
| Křesťanství | 27 |
| Islám | 28 |
| ŽIDOVSKÉ OBŘADY SPJATÉ SE ŽIVOTNÍM CYKLEM | 29 |
| Narození | 29 |
| Darování jména | 31 |
| Obřizka | 32 |
| Výchova a vzdělávání dětí | 34 |
| Bar micva | 35 |
| Vyučování dospělých | 37 |
| Sňatek | 39 |
| Evidence sňatků a právní platnost | 40 |
| Uzavření sňatku v ghettu | 43 |
| Svatební smlouvy | 45 |
| Terezínské svatby ve vzpomínkách pamětníků | 48 |
| Manželská čistota | 53 |

| | |
|---|-----------|
| Rozvod | 53 |
| Poslední věci člověka | 54 |
| Pohřby | 54 |
| ŽIDOVSKÉ SVÁTKY | 59 |
| Židovský kalendář | 59 |
| Šabat | 60 |
| Roš ha-šana | 61 |
| Jom kipur | 65 |
| Simchat Tora | 67 |
| Chanuka | 67 |
| Tu bi-švat | 70 |
| Purim | 72 |
| Pesach | 75 |
| SHRnutí | 79 |
| PŘÍLOHY | 81 |
| Seznam použitých pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů | 97 |
| Poznámky | 101 |
| Jmenný rejstřík | 113 |
| SUMMARY (Judaism in the Terezin Ghetto) | 117 |

ÚVOD

Práce JUDAISMUS V TEREZÍNSKÉM GHETTU se snaží přinést nový pohled na část historie ghetta. Na základě dosud málo využitých pramenů, jakými jsou výpovědi a vzpomínky přeživších terezínských vězňů i archivní materiály z doby existence ghetta, dokládá a objasňuje otázku významu a uchování židovské náboženské tradice jako sociální instituce v kontextu extrémních životních podmínek. Zaměřuje se na konkrétní projevy judaismu v ghettu, na vnímání a dodržování židovských tradic a zvyků jeho obyvateli, především českými a moravskými Židy. Pro uvedení do problematiky se autorka nejprve krátce věnuje základním reáliím ghetta, jeho založení, správě, složení obyvatelstva i dějinám. Následně analyzuje v Terezíně tolerovaný náboženský život, předkládá přehled náboženských skupin i komplexní seznam rabínů a kantorů, kteří byli v Terezíně vězněni a působili zde jako duchovní. Rovněž uvádí přehled modliteben a synagog, blíže je popsána dochovaná modlitebna. Jádrem práce jsou kapitoly věnované náboženským obřadům životního cyklu a židovským svátkům. Autorka nejprve zmiňuje obřady spjaté s životem věřícího a jejich realizaci v rámci ghetta. Přibližuje především rituály spojené s narozením, darováním jména, obřizkou, ale i výchovu a vzdělávání dětí a dospělých, obřad bar micva, svatby, rozvody i péči o umírající a pohřbívání. Největší důraz klade na pramenné podklady a vzpomínky respondentů vztahující se k terezínským svatbám, neboť toto téma zůstávalo dosud na okraji zájmu odborného bádání, přestože v Terezíně bylo podle židovského ritu sezdáno téměř 500 manželských párů. V archivech a soukromých sbírkách se podařilo dohledat devět kopií svatebních smluv, které byly v ghettu sepsány. Vlastní nashromážděné výpovědi pamětníků a související archivní materiály jsou porovnány s tradičním ritem a současně konfrontovány s již publikovanými záznamy orální historie i odborné literatury. Každý z obřadů tzv. životního cyklu je nejprve představen v kontextu tradičního pojetí a s ním spojených

zvyků, přičemž je uveden aškenázský minhag, jelikož obyvatelé ghetta byli z většiny aškenazové, následně je prezentována jeho realizace v podmínkách ghetta. Stejným způsobem je zpracována také následná kapitola o židovských svátcích, rovněž kladoucí důraz na analýzu dochovaných dokumentů a vzpomínek na oslavy svátků v Terezíně. V úvodu této části práce jsou popsány dochované židovské kalendáře, které byly v ghettu vytvořeny a které obsahují data a přesné termíny židovských svátků. Následuje obraz jednotlivých svátečních dní v kontextu jejich realizace v ghettu. Jednotlivé svátky jsou řazeny podle židovského kalendáře, počínaje prvním dnem Nového roku, roš ha-šana.

Předkládaná fakta jsou ilustrována přílohami, tvořenými výběrem z archivních materiálů. Nalezneme zde všech devět dohledaných svatebních smluv, kopie židovských kalendářů na roky 5703 (1942/43) a 5704 (1943/44), tematické kresby terezínských dětí i fotografie dochovaných maleb v bývalé modlitebně terezínského ghetta.

Uvedené citace z pramenů, literatury a vzpomínek jsou v práci prezentovány v autentické podobě. Přepisy hebrejských názvů se řídí transkripcí hebrejských výrazů, uvedenou v publikaci *Judaismus od A do Z*.¹ Názvy židovských svátků a obřadů jsou skloňovány, např. o šabatu, během chanuky apod. Je-li to vhodné, jsou v textu uvedeny hebrejské překlady názvů, např. kantor, chazan, počet deseti nábožensky dospělých mužů, minjan, svatební baldachýn, chupa. Slovo Žid je psáno s velkým Ž (s ohledem na národnost), v citacích však je zachován původní text, jenž často obsahuje slovo žid s malým písmenem (náboženská příslušnost). Používán je původní název vyhlazovacího tábora Auschwitz-Birkenau, v pramenech i literatuře se však v citacích může vyskytovat název Osvětim, jedná se o totéž místo.

Výchozí zdroje

Téma judaismu v terezínském ghettu nebylo dosud komplexněji probádáno a zpracováno. Hlavní historiografické práce se mu věnují pouze okrajově. Hans Günter Adler se krátce zabývá judaismem ve III. díle Terezín 1941–1945 Tvář nuceného společenství, nevěnuje se však projevům tradic, nýbrž jejich prožívání.² Adler dokumentuje některé židovské obřady, zejména svatby, rozvody a pohřby, ale v jiném než judaistickém kontextu. Karel Lagus a Josef Polák informativně zmiňují v knize Město za mřížemi téma bohoslužeb a rabínů.³ Zdeněk Lederer v díle Ghetto Theresienstadt uvádí bližší informace o terezínských svatbách, jmenuje několik terezínských modliteben a některé rabíny.⁴ Nejvíce o náboženském životě vypovídají svědectví původně kolínského rabína Dr. Richarda Federa, vydaná v práci Židovská tragédie⁵ a ve sborníku Theresienstadt,⁶ zejména v kapitole Náboženský život v Terezíně.⁷ Zmínky o náboženských rituálech, oslavách židovských svátků, o práci rabínů nalézáme ve zlomcích také v dochovaných dokumentech a vzpomínkách pamětníků. Činnost sionistického hnutí v ghettu přibližují ve svých pracích např. Shlomo Schmiedt⁸ a Ruth Bondyová.⁹

Studie je zpracována především na základě zachovaných dobových dokumentů, literatury a z velké části díky svědectví pamětníků. Autorka komplexně prostudovala archiv vzpomínek Památníku Terezín, obsahující 531 výpovědí, které instituce shromažďuje již od konce 2. světové války. Většina svědectví byla pořizena na základě dotazníku nebo strukturovaného rozhovoru. Dále využila rozhovory s pamětníky, které od roku 1990 systematicky nahrávalo oddělení pro dějiny šoa Židovského muzea v Praze. Téma konzultovala s Annou Lorencovou a Annou Hyndrákovou, které rozhovory s přeživšími vedly a které samy byly v ghettu vězněny. Rozhovory jsou rovněž strukturované. Tazatelky se ptaly na předválečný život rodiny, na vztah k židovské tradici, na počátek perzekuce, i konkrétní projevy antisemitismu. Druhá část řízeného rozhovoru

zahrnuje otázky vztahující se k období těsně před zahájením deportací: např. předvolání do transportu. V centru pozornosti stojí vzpomínky na pobyt v terezínském ghettu, rodinné a společenské vazby vězňů a každodenní život. Ve většině případů pak záznam obsahuje popis prožitků z dalších tranzitních ghatt, koncentračních táborů a ojediněle i z vyhlazovacích středisek. Závěrečné otázky jsou směřovány k tématu osvobození a poválečného života. Další srovnatelná svědectví byla dohledávána v on-line databázi rozhovorů s pamětníky o. s. Post Bellum na webovém portálu www.pametnaroda.cz. Autorka rovněž vyhledala relevantní vzpomínky v archivech Yad Vashem a Centru Malach The Shoah Foundation. Uveřejnila také žádost o svědectví židovských zvyků v ghettu v časopise Terezínské iniciativy a v osobním rozhovoru pro časopis Roš Chodeš a díky tomu ji kontaktovalo několik pamětníků. Vedle vlastní rozhovory s více než dvaceti přeživšími holokaustu. Dohledala šest žijících pamětníků, kteří byli v ghettu oddáni podle židovského ritu, a nahrála s nimi rozhovor, zacílený na vzpomínky na svatební obřad. Další podklady prostudovala v archivech Židovského muzea v Praze, Památníku Terezín, Beit Terezin a Yad Vashem. Významným zdrojem informací jsou dochované terezínské deníky, nejvíce přínosným je pak Redlichův deník.¹⁰ Egon Redlich (1916–1944) byl vedoucím oddělení péče o mládež a byl aktivním sionistou dodržujícím židovské předpisy. Ve svém deníku zaznamenává téměř od začátku existence ghetta důležité události a své názory. První poznámka je datována 1. lednem 1942, poslední se vztahuje k datu 10. září 1944 nebo 22. října 1944,¹¹ kdy i on obdržel předvolání do transportu s cílem Auschwitz-Birkenau. Deník je psán převážně hebrejsky. Byl objeven na půdě jednoho z terezínských domů v roce 1967. Autorka se seznámila také s unikátní sbírkou dětských kreseb z ghetta, která byla uchována a předána po válce do sbírek Židovského muzea v Praze. Sbíрка obsahuje na 4 500 kreseb, které v letech 1942–1944 vytvořily děti pod vedením Friedl Dicker-Brandeisové. V e výkresech byly vyhledávány motivy židovských zvyků a tradic. Pět vybraných kreseb, znázorňujících pesachový seder, novomanžele a pohřeb je zařazeno do příloh práce. Také dochovaná výtvarná díla, vytvořená terezínskými malíři, obsahují motivy s náboženskou tematikou, především vyobrazení terezínských modliteben a pohřbů. Na jednotlivá výtvarná díla je odkázáno v příslušných kapitolách. Pramenem pro zpracování tématu byly rovněž dochované časopisy dětských a mládežnických domovů. Do práce jsou zařazeny příspěvky z časopisů Vedem a Domov, další dětské časopisy např. Rim, rim, rim a Bonaco žádné tematické informace neobsahují. Bývalý vězeň Karel Herrmann (po válce Heřman)

shromažďoval již v Terezíně materiály dokumentující kulturní život v ghettu. V tzv. Heřmanově sbírce se nacházejí mj. upomínkové plakátky a pozvánky na programy s náboženskou tematikou.¹² Velmi zásadním pramenem pro zpracování zvolené problematiky jsou Denní rozkazy Rady starších a Sdělení židovské samosprávy Terezín 1941–1945, vydané tiskem Institutem Terezínského iniciativy.¹³ Pro zpracování kapitol narození, darování jména, obřizka a svatby je velmi důležitým pramenem dochovaný přepis části terezínské matriky, knihy narození a sňatků. Přepis zaznamenává 46 dětí narozených v Terezíně a 19 zde sezdaných manželství.¹⁴

Tématu identity a vztahu k tradici českých a moravských Židů v předválečném období se věnuje velmi podrobně Kateřina Čapková v knize Češi, Němci, Židé?,¹⁵ Wilma Iggers v krátké studii Zeiten der Gottesferne und der Mattheit,¹⁶ založené na výpovědích pamětníků shromážděných Židovským muzeem v Praze a Shoah Foundation, a Alena Heitlingerová studií Ve stínu holocaustu a komunismu.¹⁷ Otázkou identity se zabývaly také Anna Lorencová a Anna Hyndráková ve svém příspěvku na konferenci Fenomén holocaustu.¹⁸ Anna Lorencová o tématu napsala: „Přestože v Terezíně už jsem nebyla dítě (přijela jsem ve 14 a odjížděla v 18 letech, a ostatně dospělá jsem na základě předchozího vývoje událostí byla od 11 let), náboženský život o mě nezavádil. Ze stovek rozhovorů s pamětníky vím, že se s ním nesetkala ani převážná většina ostatních. Skoro bych si troufla vyslovit, že to bylo spíše výjimečné. ... To není popření Vašich výsledků, naopak je to tím obdivuhodnější, že to všechno, co jste o tom shromáždila, skutečně existovalo. Není výjimkou, že mnohé terezínské Židy teprve pobyt v ghettu přivedl k židovství. Někteří dokonce mluví o tom, že se tam setkali se židovskou společností, se židovskou skutečností, kterou dosud neznali. Je možné, že aktivit, které potvrzují náboženský život v Terezíně nebo alespoň snahu o dodržování významnějších svátků, se mohli účastnit i Židé, kteří se židovstvím do té doby neměli nic společného.“¹⁹ Rabín Leo Baeck potvrzuje tento názor ve svých vzpomínkách: „Židé, kteří nevěděli o tom nic a žili celý život daleko od židovské tradice, se účastnili na minjanech.“²⁰ Prof. Emil Utitz po válce zaznamenal: „Nejsilnějším dojmem na mne působilo, když v předvečer velkých židovských svátků hořela v mnohých domovech světélka – bůhví, kde je ti lidé sehnali – mužové a ženy se modlili v hlubokém zahloubání. Při opatrném ocenění všech okolností mohu tvrdit, že zbožnost přese všechny zkoušky a zklamání jistě nepoklesla. Nějak se udržovalo vědomí, že Bůh, který židovstvo znovu a znovu trestal, a vždy přece zachránil, je uchráněn před zničením, a udržovala se úcta před nevyzpytatelností jeho cest. S vyloženým atheismem jsem se setkal jen zřídka, alespoň víru v osud jsem potkával, úctu k neznámému, fascinosum et tremendum.“²¹

